

Ο εισαγωγικός λόγος για την ψυχανάλυση στην Ελλάδα: Παιδαγωγοί και προοδευτικοί εκπαιδευτικοί

ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΥΤΟ ΕΧΕΙ ΩΣ ΣΤΟΧΟ να διερευνήσει τις πρώτες στιγμές της εισαγωγής της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα. Αυτή η ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση φιλοδοξεί να φέρει στο φως ορισμένες από τις πτυχές της μακρόχρονης εισαγωγής της ψυχανάλυσης στη χώρα μας το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Χρησιμοποιούμε τον όρο «μακρόχρονη εισαγωγή» για να περιγράψουμε τη δύσκολη και αποσπασματική πορεία του ψυχαναλυτικού εγχειρήματος στην Ελλάδα. Η απουσία, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '70, ενός ψυχαναλυτικού πεδίου, η οποία απεικονίζεται κυρίως στην έλλειψη μιας «ψυχαναλυτικής κοινότητας» και στη μερική παραγνώριση του φροϊδισμού από τους πανεπιστημιακούς και ψυχιατρικούς θεσμούς, σημαίνει μεταξύ άλλων και τον εγκλωβισμό της ψυχανάλυσης σ'ένα σχήμα διαρκούς εισαγωγής. Αν εξαιρέσουμε τα χρόνια 1946-1950 κατά τα οποία λειτούργησε ο πρώτος ψυχαναλυτικός πυρήνας,¹ η περίοδος που συμβολικά ξεκινά το 1915, με την πρώτη παρουσίαση της φροϊδικής θεωρίας στα ελληνικά γράμματα,² και

1. Ο πρώτος ψυχαναλυτικός πυρήνας συγκροτείται το 1946 από τον σουρεαλιστή ποιητή και ψυχαναλυτή Ανδρέα Εμπειρίκο και από τους ψυχιάτρους Δημήτρη Κουρέτα και Γεώργιο Ζαβιτζιάνο. Αυτή η πρώτη ψυχαναλυτική ομάδα δημιουργήθηκε υπό την επίβλεψη της Πρεσβυπίσσης της Ελλάδας Μαρίας Βοναπάρτη. Για τη δράση της ομάδας αυτής βλ. *Ψυχανάλυση και Ελλάδα*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1984.

2. Πρόκειται για ένα άρθρο του Μ. Τριανταφυλλίδη με τίτλο «Η αρχή της γλώσσας και η φροϊδιανή θεωρία», που δημοσιεύεται στο *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου* το 1915 και το

ολοκληρώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1970, με την επιστροφή στην Ελλάδα ενός μεγάλου αριθμού ψυχαναλυτών που καταρτίστηκαν στο εξωτερικό, χαρακτηρίζεται ουσιαστικά από την απουσία μιας ψυχαναλυτικής κοινότητας. Το στοιχείο αυτό διαφοροποιεί σε μεγάλο βαθμό την ελληνική περίπτωση από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου εισάγεται η ψυχανάλυση την ίδια εποχή.

Ι. Η ιδρυτική αποϊατρικοποίηση της ψυχανάλυσης. Η εμφάνιση της φροϋδικής θεωρίας και η απουσία της κλινικής μέριμνας.

Η ψυχανάλυση ή, πιο σωστά, ο λόγος γύρω από τη «φροϋδική ανακάλυψη», την ανακάλυψη δηλαδή της ύπαρξης του ασυνείδητου, εισάγεται στην Ελλάδα πολύ νωρίς. Η διαπίστωση αυτή δεν έχει αξιολογικό περιεχόμενο αλλά γίνεται κατανοητή εάν λάβουμε υπόψη μας ότι οι διαδικασίες μετακένωσης επισημονικών γνώσεων από το εξωτερικό στην Ελλάδα αποτελούσαν, ειδικά για το πρώτο μισό του αιώνα μας, φαινόμενα «μακράς διάρκειας». Η διαπίστωση αυτή σημασιοδοτείται επιπλέον και από το γεγονός ότι η έλευση της φροϋδικής θεωρίας στην Ελλάδα πραγματοποιείται σε μια περίοδο όπου το διεθνές ψυχαναλυτικό κίνημα³ βρίσκεται ακόμη στις απαρχές της συγκρότησής του (η Διεθνής Ψυχαναλυτική Εταιρεία (IPA) ιδρύεται μόλις το 1910) και ο ίδιος ο Φρόυντ εργάζεται ακόμη πάνω σε σημαντικές περιοχές της θεωρίας του. Υπ' αυτή την έννοια οι πρώτες μεταφορές της φροϋδικής προβληματικής επιτελούνται ενόσω συγκροτείται το ίδιο το διεθνές ψυχαναλυτικό κίνημα.

οποίο αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα την πρώτη παρουσίαση του Φρόυντ στην Ελλάδα. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, όπως είναι γνωστό, ήταν από τους βασικούς πρωταγωνιστές του δημοτικισμού και ο συντάκτης της πρώτης γραμματικής της δημοτικής. Από τα πρώτα χρόνια των σπουδών του, στην Ελλάδα και τη Γερμανία, δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα θέματα της παιδείας, ενώ βασικό του στόχο αποτέλεσε η είσοδος της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία. Για τη δράση του Μ. Τριανταφυλλίδη, βλ. Ε. Κριαράς, *Ο Μ. Τριανταφυλλίδης ως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917*, Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, 1980.

3. Για την ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος, βλ. E. Roudinesco, *Histoire de la psychanalyse en France*. Παρίσι, Fayard, 1994, τ. 1, 2.

Τα πρώτα κείμενα για τη νέα αυτή θεωρία εμφανίζονται στη χώρα μας ήδη τη δεκαετία του 1910.⁴ Κείμενα που παρουσιάζουν τη φροϋδική θεωρία, μελέτες πάνω στην ψυχαναλυτική θεωρία αλλά και μεταφράσεις του Φρόυντ βλέπουν το φως της δημοσιότητας,⁵ μεταφέροντας, μ' αυτό τον τρόπο, στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα την καινούργια θεωρητική και θεραπευτική πρόταση που παρουσιάστηκε στο τέλος του 19ου αιώνα στη Βιέννη.⁶

Αυτή η «πρόωρη» εισαγωγή της ψυχανάλυσης ενισχύεται από το γεγονός ότι για περίπου δύο δεκαετίες (1910-1930) αναπτύσσεται ένας λόγος με έντονες φροϋδικές αναφορές από φορείς που δεν συμπίπτουν με τους αντίστοιχους εισηγητές της ψυχανάλυσης στη Δυτική Ευρώπη. Δεν συμπίπτουν, δηλαδή, με αυτούς που σχηματικά θα ονομάζαμε παραδοσιακούς φορείς του φροϋδισμού, αυτούς που τείνουν να υιοθετήσουν την ψυχανάλυση ως γνωστικό σύνολο και μέθοδο θεραπείας ψυχικών νοσημάτων (οι ψυχίατροι, οι ψυχολόγοι, γιατροί κλπ.).

Οι πρώτοι εκπρόσωποι του φροϋδισμού στην Ελλάδα, που θα εμφανιστούν ως ψυχαναλυτές και όχι μόνο ως εισαγωγείς του φροϋδικού λόγου, είναι ο σουρεαλιστής ποιητής Αντρέας Εμπειρίκος, ο οποίος και άσκησε κλινικά την ψυχανάλυση από το 1935 μέχρι το 1950, και οι ψυχίατροι Δημήτριος Κουρέτας και Γεώργιος Ζαβιτζιάνος. Αυτά τα τρία πρόσωπα θα παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη μακρόχρονη εισαγωγική πορεία και στην εξέλιξη της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα, καθώς θα συστήσουν τον πρώτο οργανωμένο ψυχαναλυτικό χώρο.

4. Μια πρώτη χρονολογική καταγραφή των δημοσιεύσεων που αφορούν προσπάθειες παρουσίας της ψυχαναλυτικής θεωρίας και μεταφράσεις του φροϋδικού έργου έχει ήδη γίνει από τους Θανάση Τζαβάρα και Δημήτρη Πλαμπιάδη στον συλλογικό τόμο *Ψυχανάλυση και Ελλάδα*, ό.π., σσ. 379-388).

5. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα κείμενα των Δ. Γ. Μωραΐτη, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, Αθήνα, 1928, Γ. Ιμβριώτη, «Ψυχανάλυσις, Έκθεσις των θεωριών του S. Freud», ανατύπωση από το *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τ. 11, 1923, Κ. Δ. Σωτηρίου, «Ψυχανάλυσις», *Αναγέννησις*, τ. α, 6, 1926-1927 κ.ά..

6. Για την ιστορία του φροϋδισμού, βλ. Henri F. Ellenberger, *Histoire de la decouverte de l'inconscient* (1970), Παρίσι, Fayard, 1994.

Ο κοινωνικός χώρος που αποτέλεσε το φορέα του εισαγωγικού ψυχαναλυτικού λόγου ήταν, όμως, αυτός των εκπαιδευτικών. Αυτή η κατηγορία διανοουμένων, ξένη απέναντι στο πεδίο και τις παραδόσεις της ιατρικής και κυρίως της ψυχιατρικής, τουλάχιστον ως προς τις θεσμικές και μεθοδολογικές της πειθαρχίες, ήταν η πρώτη που ασχολήθηκε και κατέβαλε μια προσπάθεια κατανόησης αλλά και χρήσης της «νέας θεωρίας».

Η θετική στάση μερίδας των Ελλήνων εκπαιδευτικών⁷ απέναντι στην ψυχανάλυση μπορεί να εξηγηθεί, εάν ανατρέξουμε στις αντιλήψεις τους για την εκπαίδευση (που όπως θα δούμε και παρακάτω αποτελούν ένα σημείο τομής σε σχέση με το παραδοσιακό εκπαιδευτικό καθεστώς), οι οποίες ευνοούν την ενσωμάτωση καινοτόμων αρχών και θεωριών, όπως για παράδειγμα είναι ο φροϋδισμός —ή τουλάχιστον όπως είναι ο φροϋδισμός που οι ίδιοι εισήγαν. Θα μπορούσαμε εξάλλου, χρησιμοποιώντας μια παραδοσιακή αλλά ακόμη επαρκή διάκριση, να χαρακτηρίσουμε τους συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς προοδευτικούς, με την ευρεία έννοια του όρου, χωρίς αυτό να υποδηλώνει αναγκαστικά και την ταύτισή τους με την Αριστερά.⁸

7. Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η ενασχόληση με τον φροϋδισμό δεν αφορά όλη την εκπαιδευτική κοινότητα, αλλά μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τη νεωτεριστική/προοδευτική τάση και διαπνέονται, άλλοι λιγότερο άλλοι περισσότερο, από τις αρχές του δημοτικισμού.

8. Εκτός από την περίπτωση του Γ. Ιμβριώτη, δεν γνωρίζουμε άλλον που να ασχολείται με την ψυχανάλυση και να έχει επίσημη σχέση με το χώρο της Αριστεράς. Ακόμα και εάν κάποιος ιδεολογικά κλείνουν προς τ' αριστερά, οι ίδιοι δεν αυτοχαρακτηρίζονται αριστεροί. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Μ. Τριανταφυλλίδη που, ενώ βρίσκεται στην ομάδα με τον Κ. Χατζόπουλο και Α. Δελμούζο και τάσσεται υπέρ του Γ. Σκληρού, αρνείται ν' αποκαλέσει τον εαυτό του αριστερό. Βλ., σχετικά, Ε. Κριαράς, *Ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917*, Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, σσ. 490-522, καθώς επίσης και Γ. Χ. Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931)*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1984, σσ. 120-140.

II. Η ψυχανάλυση στην υπηρεσία των δημοτικιστών εκπαιδευτικών

Το πρώτο από τα κείμενα που αποτέλεσε και τη στιγμή της εισαγωγής της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα είναι αυτό του γλωσσολόγου-εκπαιδευτικού Μ. Τριανταφυλλίδη το 1915. Ο τίτλος του άρθρου ήταν: «Η αρχή της γλώσσας και η φροϋδιανή ψυχολογία» και δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου.⁹ Πρόκειται για την πρώτη γνωριμία του ελληνικού αναγκαστικού κοινού με τις ψυχαναλυτικές έννοιες. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σ' αυτό το κείμενο επιχειρεί μια ευρεία χρήση του ψυχαναλυτικού λεξιλογίου.¹⁰ Θα παρουσιαστούν έτσι για πρώτη φορά όροι όπως το «ασυνείδητο», «ο μηχανισμός των ονείρων», «η μετουσίωση» και οι «ορμές». Ο Τριανταφυλλίδης με την εισαγωγή αυτών των ψυχαναλυτικών εννοιών αποσκοπεί να εξηγήσει τη λειτουργία αλλά και τις πηγές της ανθρώπινης γλώσσας. Το άρθρο αυτό κρατά μια θετική στάση απέναντι στην ψυχανάλυση, δηλώνοντας μάλιστα ρητά ότι ο φροϋδισμός μπορεί να προσφέρει επαρκείς αναλύσεις που θα φωτίσουν πολλές πλευρές της παιδαγωγικής.¹¹

9. Μ. Τριανταφυλλίδης, «Η αρχή της γλώσσας και η φροϋδιανή θεωρία», Δελτίο Του Εκπαιδευτικού Ομίλου, τ. 3-4, Αθήνα, 1915.

10. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης φαίνεται να γνωρίζει αρκετά καλά την ψυχαναλυτική θεωρία και να παρακολουθεί τις εξελίξεις στο ψυχαναλυτικό κίνημα. Γνωρίζουμε ότι έχει προσωπική αλληλογραφία με τον Φρόυντ το 1920, όπως επίσης υπάρχουν και σοβαρές ενδείξεις ότι είχε και προσωπική ψυχαναλυτική εμπειρία. Ο Θ. Τζαβάρας έχει ασχοληθεί με τη σχέση του Τριανταφυλλίδη με την ψυχανάλυση, φωτίζοντας έτσι και μια άγνωστη μέχρι τώρα πλευρά μιας από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες και παρουσίες της ελληνικής διανόησης. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Θ. Τζαβάρας, «Στοιχεία και σημεία από δύο αρχεία», Ψυχανάλυση και Ελλάδα, ό.π..

11. Γράφει σε κάποιο σημείο του κειμένου: «Άλλα συλλογιστούμε πως ο χαρακτήρας του ατόμου είναι μόνο η πρόσψη, η "φασάδα", για κάτι πολύ πιο πολυσύνθετο, και που με τη βοήθεια της ψυχανάλυσης κατορθώνουμε σε πολλά να ξεσκεπάσουμε, και να μελετήσουμε στα παρασκήνια της ψυχής, εντυπώσεις κι αισθήματα κρυμμένα στα βαθύτερά της στρώματα, τότε θα καταλάβουμε και τη βοήθεια που είναι καλεσμένη να δώσει η έρευνα αυτή στην παιδαγωγική», Μ. Τριανταφυλλίδης, Η αρχή της γλώσσας και η φροϋδιανή θεωρία, ό.π., σσ. 225-226.

Το άρθρο του Τριανταφυλλίδη θα ακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια πολλές ανάλογες απόπειρες ενασχόλησης με τον φροϊδισμό, οι οποίες οριοθετούνται, μέχρι τη δεκαετία του '30 τουλάχιστον, από το χώρο των εκπαιδευτικών. Οι περισσότερες από αυτές καταλήγουν σε μια αποδοχή υπό ειδικούς όρους, όπως τους αναλύουμε παρακάτω, της ψυχανάλυσης και σε μια προοπτική να παρουσιαστεί ως συμβατή με την εκπαιδευτική διαδικασία, στο μέτρο τουλάχιστον που σημασιοδοτείται ως αρμόδια και νομιμοποιημένη να μιλήσει για τους μηχανισμούς του ανθρώπινου ψυχισμού και ιδίως του παιδικού.

Οι κύριοι εκφραστές αυτού του εγχειρήματος είναι ιδιαίτερα γνωστοί στο χώρο της εκπαίδευσης για τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις τους στα θέματα της παιδείας. Με αφετηρία το γλωσσικό ζήτημα¹² προσπαθούν ν' αναδομήσουν ολόκληρο το κανονιστικό πλαίσιο που μέχρι τότε επικρατούσε στα εκπαιδευτικά πράγματα της Ελλάδας. Από το 1910 μέχρι τις αρχές του 1970 παρατηρούμε μια ευρεία κυκλοφορία περιοδικών, άρθρων και βιβλίων από τους εν λόγω εκπαιδευτικούς, όπου συγκροτείται ένας ριζοσπαστικός λόγος για την εποχή του, ο οποίος θέτει σε διαπραγμάτευση ολόκληρο το θεσμό της εκπαίδευσης. Ζητήματα του τύπου: ποια μαθήματα πρέπει να διδάσκονται οι μαθητές ή ποια πρέπει να εισαχθούν στα σχολεία, ο τρόπος που πρέπει να διδάσκεται ένα μάθημα, οι ώρες που του αντιστοιχούν, αλλά και ο πειθαρχικός εξοπλισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος ενός ατέρμονου αγώνα ενάντια στις παραδοσιακές εκπαιδευτικές δομές και πρακτικές.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ο Κ. Γ. Ιμβριώτης, ο Δ. Γ. Μωραΐτης, ο Κ. Δ. Σωτηρίου είναι μερικοί από αυτούς που είδαν την ψυχανάλυση ως έναν σύμμαχο που θα τους προσέφερε ένα καινούργιο γνωστικό πεδίο για να φέρουν τις απαραίτητες τομές στην προοπτική μιας γενικευμένης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η τόλμη και το ενδιαφέρον της προοδευτικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, συνίσταται στο γεγονός ότι για την επίτευξή της θα χρησιμοποιηθεί ως όχημα μια καινοτόμος και ριζοσπαστική επιστημονική πρακτική (η ψυχανάλυση), και όχι κάποιο παραδοσιακό και ως εκ τούτου «ασφαλές» πλαίσιο

12. Για το κίνημα του δημοτικισμού, βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, Αθήνα, 1977.

αναφοράς, όπως θα ήταν π.χ. μία ακόμη παραπομπή στην «αρχαιοελληνική παράδοση».¹³ Έτσι λοιπόν το νεωτεριστικό εγχείρημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προωθεί αυτός ο κοινωνικοϊδεολογικός χώρος συμπληρώνεται με την επίκληση μιας εξίσου νεωτεριστικής για την εποχή θεωρίας.

Είναι χρήσιμο σ' αυτό το σημείο να χαρτογραφήσουμε σε αδρές γραμμές την ομάδα των εκπαιδευτικών που εισήγαγαν την ψυχανάλυση και ασχολήθηκαν μ' αυτήν. Το κοινό σημείο αναφοράς των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών είναι η έννοια μιας κοινής γλώσσας, της δημοτικής. Όσοι από αυτούς ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα για την καθιέρωση της δημοτικής και όσοι άλλοι παρέμειναν απλώς στο πεδίο της αποδοχής των αρχών του δημοτικισμού, όλοι διέθεταν μια κοινή ιδεολογική βάση. Θεωρούσαν ότι η καθαρεύουσα δεν μπορεί ν' αποτελέσει εθνική γλώσσα γιατί δεν ήταν κατανοητή από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Οι γλωσσολογικές δυσκολίες που παρουσίαζε αλλά και ο ταξικός προσδιορισμός της χρήσης της¹⁴ ήταν ορισμένα από τα κύρια επιχειρήματα των αρνητών της καθαρεύουσας.

Ο διακηρυγμένος στόχος των εκπαιδευτικών αυτών ήταν η μόρφωση των Ελλήνων μέσω μιας γλώσσας που ήδη μιλούσαν και κατανοούσαν. Γι' αυτόν το λόγο ενέτειναν τη δράση τους για την είσοδο της δημοτικής στα σχολεία και την επικράτησή της στους επίσημους κρατικούς θεσμούς.¹⁵ Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁶ από τους Τριανταφυλλίδη, Δελμούζο και Γληνό αποτελεί την κυριότερη οργανωτική πλευρά αυτής της δράσης.

13. Όπως τονίζει ο Κ. Θ. Δημαράς «[...] διάφορες επιστήμες ή επιστημονικοί κλάδοι που έχουν καλλιεργηθεί στη Δύση, εισάγονται στην ελληνική παιδεία από ένα συγκεκριμένο σημείο, εκείνο που παρουσιάζεται κοινό ανάμεσά τους με τα ελληνικά γράμματα». «Η παρουσία της αρχαίας παιδείας μέσα στη νεοελληνική συνείδηση, 1750-1850», περ. Απόψεις, Μάιος 1995, σ. 15.

14. Ο Γ. Ιμβριώτης γράφει («Η κοινωνική σημασία της ιδεολογίας του δημοτικισμού», Αθήνα, περ. Σύγχρονη Εποχή, 1976, σ. 10): «Η άρχουσα τάξη υιοθετούσε και υμνούσε μόνο την κλασική μόρφωση και γι' αυτό δεν έχει κατορθώσει να πραγματοποιήσει ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του λαού. Αυτή η τάξη ενδιαφερόταν μόνο για τους λίγους, όχι για τους πολλούς, κι έχει οργανώσει μιαν αριστοκρατική παιδεία».

15. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία έγινε το 1974 ενώ η απόφαση της πολιτείας να καθιερωθεί η δημοτική στα δημόσια έγγραφα ελήφθη το 1977.

16. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ιδρύθηκε το 1910 και αποτέλεσε το βήμα του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού». Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η μελέτη του Αλέξη Δημαρά για

Το κίνημα του δημοτικισμού, στην πρώτη φάση της ιστορίας του, αρχίζοντας δηλαδή από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα με τους «λόγιους του Έθνους», μέχρι και τους Δ. Καταρτζή και Γ. Ψυχάρη, καταπιάστηκε σχεδόν αποκλειστικά με το γλωσσικό ζήτημα. Πρωταρχικό μέλημά του ήταν να αποδείξει ότι η δημοτική γλώσσα διαθέτει όλα τα γλωσσολογικά χαρακτηριστικά που θα της επέτρεπαν να γίνει η επίσημη γλώσσα της Ελλάδας. Στην πρώτη δεκαετία του αιώνα, η οποία συμπίπτει με την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και με την ενεργή παρουσία των εκπαιδευτικών-διανοουμένων, παρατηρούμε ένα παράλληλο με τον γλωσσικό αγώνα άνοιγμα του κινήματος προς το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Αυτός ο πρόσθετος προσανατολισμός σήμανε και την εμβάθυνση στα ζητήματα της παιδαγωγικής, καθώς και την πρόσβαση σε όμοια γνωσιολογικά πεδία (αντίληψη, ψυχισμός κλπ.).

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ο Α. Δελμούζος, ο Δ. Γληνός, όπως και πολλοί άλλοι από το χώρο της εκπαίδευσης, συνέχισαν το δρόμο που είχαν χαράξει οι πρώτοι δημοτικιστές, τονίζοντας την ανεπάρκεια της καθαρεύουσας, η οποία αποτελούσε τροχοπέδη για την ανάπτυξη του μορφωτικού επιπέδου των Ελλήνων. Θεωρούσαν αναγκαιότητα τη μόρφωση του λαού, και κυρίως την εύκολη πρόσβασή του στην εκπαίδευση. Για να πραγματοποιηθούν τα δύο τελευταία σημεία έπρεπε να χρησιμοποιηθεί μια «ζωντανή» γλώσσα, μια γλώσσα που την αναγνωρίζουν ως οικεία όλοι οι Έλληνες, μια γλώσσα ευρείας χρήσεως, όπως η δημοτική.

Παράλληλα, όμως, ασχολήθηκαν και με το οργανωτικό πλαίσιο που διέπει τον εκπαιδευτικό θεσμό, θέλοντας μ' αυτό τον τρόπο ν' ανανεώσουν τις παραδοσιακές αξίες πάνω στις οποίες ήταν δομημένη η εκπαιδευτική διαδικασία. Η στόχευση των εκπαιδευτικών αυτών ήταν μια συνολική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Εμπνευσμένοι από τις αλλαγές που εφαρμόζουν τα σχολεία του εξωτερικού,¹⁷ προσπαθούν να κρατούν ενήμερο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό τον τρόπο λειτουργίας του Εκπαιδευτικού Ομίλου αλλά και για την επιστημονική και θεωρητική φυσιογνωμία των μελών του. Αλέξης Δημαράς, «Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910-1927), Πρώτες εκτιμήσεις», *Τα Ιστορικά*, 16 (Ιούνιος 1992), σσ. 95-120.

17. Από τις αρχές του αιώνα παρατηρείται ένα έντονο κλίμα αλλαγών γύρω από τα εκπαιδευτικά ζητήματα τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική. Πρόκειται για σημαντικές

και να το παροτρύνουν προς την κατεύθυνση μιας εγκάρσιας αναδόμησης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Καίριο σημείο, που έλαβε τη μορφή μιας έντονης κριτικής στο υπάρχον εκπαιδευτικό καθεστώς, είναι αυτό της μεθόδου μετάδοσης της γνώσης από τον εκπαιδευτικό στο μαθητή. Πρέπει σ' αυτό το σημείο να διευκρινίσουμε ότι η κριτική αυτή δεν αφορά την ηθική διάσταση της διδασκαλίας.

Η αντίληψη ότι το σχολείο οφείλει να προσφέρει στην κοινωνία χρήσιμους και παραγωγικούς πολίτες, καθώς επίσης και το γεγονός ότι το σχολείο αποτελεί έναν σημαντικότερο θεσμό που συμβάλλει στην ευημερία ενός έθνους ισχύουν καθ' όλα και στους συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς, συντελώντας στην ιδεολογική νομιμοποίηση του αντιξοου για την εποχή εγχειρήματος που είχαν αναλάβει. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Σπύρου Συφάντου για την πρόθεση που οφείλει να έχει ο εκπαιδευτικός:

Ω γονείς, ω παιδαγωγοί, εντείνατε τας υμετέρας προσπάθειάς εις την βελτίωσιν και την πρόοδον της ανθρωπότητας δια της καλλιέργειας της διανοητικής υγιεινής της παιδικής ηλικίας, έχοντες υπ' όψιν, ότι χρειάζεται ευστροφος χείρ όπως χειρισθή επιδεξιώς την βλάστησιν των νεαρών υπάρξεων.¹⁸

Τα λόγια αυτά φανερώνουν την προσκόλληση του συγκεκριμένου χώρου στο παραδοσιακό ιδεολόγημα περί της ηθικοποιητικής διάστασης της εκπαίδευσης. Εξάλλου ο όρος παιδαγωγός, που χρησιμοποιείται και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς στους οποίους αναφερόμαστε, εγγράφεται στην ιδέα μιας εκπαιδευτικής πράξης που δεν περιορίζεται στη νοητική ανάπτυξη των παιδιών αλλά αφορά και συνολικότερα τη δόμηση της παιδικής προσωπικότητας. Έτσι λοιπόν η θέληση για γνώση του παιδικού ψυχισμού και

τροποποιήσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας εν γένει, οι οποίες καθορίζονται από την αναθεώρηση του παιδαγωγικού προτάγματος. Μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς εκπαιδευτικούς που έκαναν σημαντικές τομές σε αυτό που ονομάζουμε παιδαγωγική, όπως ο E. Claparède, ο J. Dewey, η M. Montessori, ο O. Decroly, ο G. Freinet και πολλοί άλλοι. Βλ. σχετικά, Χρ. Π. Φράγκος, *Η Ψυχοπαιδαγωγική, θέματα παιδαγωγικής ψυχολογίας παιδείας διδασκτικής και μάθησης*, Αθήνα, Gutenberg, 1998.

18. Σ. Συφάντος, «Η διδασκαλία του Φρόντ και η επίδρασις αυτής εις την παιδαγωγικήν», *Ιατρική Πρόοδος*, Απρίλιος 1931, σ. 159.

της οριοθέτησής του, που όπως θα δούμε και ακολούθως ανοίγει τον δρόμο για την εισαγωγή της φροϋδικής θεωρίας, υπάγεται στην υπηρεσία της βελτίωσης και εκλογίκευσης της παιδικής συμπεριφοράς και δραστηριότητας (ηθική συγκρότηση του παιδιού).

Οι προοδευτικοί, όπως τους ονομάσαμε, εκπαιδευτικοί δεν συγκροτούν κάποια περιθωριακή ομάδα που μάχεται το «ηθικά ορθόν» και την επιταγή να υπηρετηθεί από τον παιδαγωγό. Αντίθετα, συνδράμουν και αυτοί το πρόταγμα της ηθικοποιητικής εκπαίδευσης. Όμως, το σημείο που τους διαφοροποιεί περισσότερο από «παραδοσιακούς» συναδέλφους τους είναι το μεθοδολογικό πρότυπο που ακολουθούν. Η εισφορά τους και το καινούργιο που φέρνουν είναι ένας άλλος δρόμος που φιλοδοξεί ν' ανανεώσει τον εκπαιδευτικό θεσμό, απομακρύνοντάς τον από τις παραδοσιακές και αρχαϊκές συντεταγμένες, και να τον εισαγάγει στη νεωτερικότητα.

Ο δρόμος αυτός επαναπροσδιορίζει τη θέση του εκπαιδευτικού και του μαθητή και ανακατασκευάζει το πεδίο των σχέσεων μεταξύ του διδάσκοντος και του διδασκόμενου. Το τελευταίο σημείο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον για τη σχέση τους με την ψυχανάλυση, αφού με αφορμή ακριβώς αυτόν τον επαναπροσδιορισμό του «φέρεσθαι» των παιδαγωγών θα προκύψει και η ενασχόλησή τους με την ψυχανάλυση. Η ψυχανάλυση θα κληθεί να νομιμοποιήσει, ως φορέας μιας γνώσης/αλήθειας του ανθρώπινου ψυχισμού και της συμπεριφοράς, τις προσπάθειες αλλαγής της εκπαιδευτικής καθημερινότητας.

Για να προβούμε σε μια διεξοδικότερη ανάλυση των αλλαγών αυτών, η οποία θα μας βοηθήσει στην ανάδειξη των παραμέτρων που ευνόησαν την πρωταρχική πρόσληψη της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα, πρέπει να σημειώσουμε δύο κρίσιμα σημεία. Το πρώτο αφορά την αλλαγή της εικόνας του μαθητή και το δεύτερο τη μετάθεση του εκπαιδευτικού από τη θέση του τιμωρού στη θέση του ακροατή. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, φαίνεται καθαρά στο λόγο των παιδαγωγών η διαφορετική θέαση του μαθητή. Ο μαθητής αντιμετωπίζεται πλέον ως υποκείμενο. Ένα υποκείμενο νεωτερικού τύπου, που έχει την «ωριμότητα», στο μέτρο πάντα που οι νοητικές του ικανότητες του το επιτρέπουν, να διαχειριστεί τη σχέση του με τη γνώση. Η ανάδειξη του μαθητή σε υποκείμενο επιφέρει τις εξής συμπαράδηλώσεις:

α) Ο μαθητής με αυτή την ιδιότητα αποτελεί μέλος μιας ενότητας, της ενότητας που παρουσιάζει μια σχολική τάξη, αλλά συγχρόνως υπερβαίνει την ενότητα αυτή ως ένα ξεχωριστό υποκείμενο. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να βλέπει το μαθητή ως υποκείμενο μιας ομοιογενούς ομάδας, αλλά και έξω απ' αυτήν, ως ξεχωριστό μέλος της, που προσδιορίζεται από εξατομικευμένες ανάγκες και ικανότητες. Ο μαθητής εισέρχεται έτσι στην αυτοαναφορικότητά του, εκπέμποντας τα σήματά του προς τον Άλλον —τον παιδαγωγό και θεμελιώνοντας έτσι τη διαλεκτικότητα της σχέσης αυτής.

β) Το υποκείμενο/μαθητής φέρει, εκτός των άλλων, κι ένα κατ' εξοχήν συστατικό του υποκειμένου, έτσι όπως οργανώνεται στον νεωτερικό στοχασμό: τον (ορθό) λόγο. Τα παιδιά-μαθητές, σύμφωνα μ' αυτή τη αντίληψη, αντιμετωπίζονται πλέον ως δυνάμει έλλογα υποκείμενα και αποκτούν το δικαίωμα αλλά και την υπευθυνότητα της «ελεύθερης» εκφοράς του λόγου τους. Το τελευταίο γεγονός έρχεται σε κάθετη ρήξη με το παραδοσιακό και συντηρητικό καθεστώς που αντιμετωπίζει τον μαθητή ως ανεπαρκή προσωπικότητα, η οποία συμμετέχει στη μάθηση μόνο μέσω της απομνημόνευσης των πληροφοριών που του προσφέρει ο εκπαιδευτικός.

Το δεύτερο σημείο τομής στα προϋπάρχοντα παιδαγωγικά υποδείγματα είναι η αλλαγή της θέσης του εκπαιδευτικού. Η εκπαιδευτική διαδικασία, για την εποχή που εξετάζουμε, βασιζόταν κατά κύριο λόγο σε παραδοσιακές μεθόδους, όπως αυτής της τιμωρίας, και εδραζόταν στην απόλυτη κυριαρχία του παιδαγωγού. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να συντηρεί ένα κλίμα απόλυτου σεβασμού και μια πειθαρχία που βασίζεται στο φόβο που πρέπει να διατηρείται και έξω από την αίθουσα διδασκαλίας.

Το καινοτόμο στοιχείο που φέρνουν οι προοδευτικοί εκπαιδευτικοί, και αυτό το πετυχαίνουν με τα μεθοδολογικά εργαλεία που τους δίνει η ψυχανάλυση, είναι η «ακρόαση» του μαθητή. Ο παιδαγωγός, σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, διολισθαίνει από τη θέση του Κύριου και Τιμωρού στη θέση του ακροατή του μαθητή που ολοκληρώνει τον παιδαγωγικό του σκοπό «ακούγοντάς τον». Η διαδικασία της μάθησης στηρίζεται και προσαρμόζεται στις ανάγκες και τις νοητικές ικανότητες του μαθητή και όχι στις επιταγές που ορίζει εξωτερικά κάποιος θεσμός.

III. Μια εργαλειακή πρόσληψη της ψυχανάλυσης

Η φροϋδική θεωρία έπαιξε καθοριστικό ρόλο τόσο στη θεωρητική σχηματοποίηση των αντιλήψεων που προαναφέρθηκαν, όσο και στη νομιμοποίησή τους από την πλευρά μιας έγκυρης θεωρητικής πρότασης. Η ψυχανάλυση πρόσφερε στους εκπαιδευτικούς τις απαραίτητες γνώσεις για τον παιδικό ψυχισμό αλλά και τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία για να τον προσεγγίσουν. Πρόκειται για μια διττή χρήση του φροϋδισμού, αρχικά ως ενός επιστημονικού παραδείγματος που συμβάλλει στη συγκρότηση ενός θεωρητικού συστήματος, ενώ σε μια δεύτερη φάση αποτελεί μια καθαυτή γνώση, η οποία πρέπει να κατακτηθεί και πολύ περισσότερο να χρησιμοποιηθεί απ' όλους τους εκπαιδευτικούς.

Η γνωριμία, λοιπόν, με το φροϋδισμό έγινε με βάση την επιταγή «να γνωρίσουμε» τον παιδικό ψυχισμό. Αυτή η θέληση για γνώση του ασυνειδήτου δεν είναι αυτόνομη αλλά εγγράφεται σαφώς σε μια εργαλειακή οπτική της ψυχανάλυσης. Ο τρόπος ανάγνωσης του Φρόυντ επικεντρώθηκε έτσι στις πιθανές χρήσεις της ψυχανάλυσης για τη διάπλαση του χαρακτήρα και του πνεύματος «υγιών» παιδιών. Οι πρωτοπόροι της εισαγωγής του λόγου για την ψυχανάλυση πίστευαν ότι με τη βοήθεια του φροϋδισμού θα καταστήσουν τα παιδιά αυτόνομες προσωπικότητες. Ο Δ. Γ. Μωραΐτης περιγράφει τον όρο «αυτόνομη προσωπικότητα» ως εξής:

Σκοπός της αγωγής είναι να καταστήσωμεν τον τρέφον αυτόνομον προσωπικότητα ή άλλως να καταστήσωμεν αυτόν ικανόν προς αυτοαγωγήν. Η αυτόνομος προσωπικότης διακρίνεται εκ τούτου, ότι έχει συνειδητόν πρόγραμμα ζωής, γνωρίζει δηλ. πού πρέπει να τείνη, έχει γνώσιν του ιδανικού του και το σπουδαιότερον, είναι εις θέσιν να ακολουθήσῃ επιτυχώς την οδόν της πραγματοποιήσεώς του δια μέσου ποικίλων κωλυμάτων.¹⁹

19. Δ. Γ. Μωραΐτης, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, Αθήνα, 1928, σσ. 121-122.

Πρόκειται, με λίγα λόγια, για την ένταξη του παιδιού σ' ένα σύστημα κοινωνικών προτύπων, έτσι όπως αυτά έχουν συγκροτηθεί από τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτισμικές αναφορές. Η έννοια της αυτοαγωγής κρίνεται από τους παιδαγωγούς ιδιαίτερα χρήσιμη, στο μέτρο που συμβάλλει στην οργάνωση και την τήρηση των κοινωνικών κατασκευών δίχως τους συμβατικούς μηχανισμούς επιβολής αλλά μέσα από την ανάπτυξη της εσωτερικής πειθαρχίας του ίδιου του παιδιού. Για τους Έλληνες εκπαιδευτικούς, η χρήση της ψυχανάλυσης μπορεί να αποτελέσει έναν τρόπο διαχείρισης κοινωνικών αγαθών όπως η υγεία, η αυτονομία, η σεξουαλικότητα, η πειθαρχία, καθιστώντας δυνατή την ενσωμάτωσή τους, με ομαλοποιητικό τρόπο, στο σύστημα της κοινωνικής οργάνωσης.

Η πλειοψηφία των κειμένων που παρουσιάζουν την ψυχανάλυση ή εμπνέονται απ' αυτήν χαρακτηρίζονται πρωταρχικά από μια επιλεκτική ανάγνωση του φροϋδικού κειμένου. Περιορίζονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή της θεωρίας, στη λειτουργία του παιδικού ψυχισμού, και αναδεικνύουν το ανάλογο φροϋδικό λεξιλόγιο, εκλαϊκεύοντας πρωταρχικά «το ασυνείδητο», «τη σεξουαλική ενόρμηση (λίμπιντο)», «το οιδιπόδειο» και το μηχανισμό της «μετουσίωσης». Οι μελέτες και τα πορίσματα της ψυχανάλυσης για τα ψυχικά νοσήματα (νευρώσεις κλπ.), καθώς επίσης και οι μείζονες κλινικές εφαρμογές που σχετίζονται με αυτά παραγνωρίζονται.

Η «μερική» εισαγωγή του φροϋδισμού και η χρήση του ως παιδαγωγικού εργαλείου στη διαδικασία της μάθησης, αλλά και η πρόσληψή του από ανθρώπους μη ειδικούς, έξω από το χώρο δηλαδή της ιατρικής και της ψυχιατρικής, προσέδωσε σ' αυτόν το χαρακτήρα μιας ψυχολογίας ευρείας χρήσεως. Πρόκειται για μια προσπάθεια χρήσης ορισμένων εννοιολογικών αρχών του φροϋδισμού από ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο δομείται γύρω από την ανατροφή των παιδιών (δάσκαλοι, γονείς κλπ.). Χαρακτηριστικά είναι τα κείμενα της Πηνελόπης Δέλτα,²⁰ τα οποία απευθύνονται στους γονείς προσφέροντάς τους ένα ψυχολογικό εγχειρίδιο εύκολης πρόσβα-

20. Τα κείμενα της Π. Δέλτα τα συναντάμε στην ειδική σελίδα του περιοδικού *Παιδεία* (1946) με τίτλο «Εσύ και το παιδί σου». Πρόκειται για μια σελίδα που απευθύνεται κυρίως στους γονείς.

σης. Η Π. Δέλτα δίνει πρακτικές συμβουλές και οδηγίες, βασισμένες στην ψυχαναλυτική θεωρία, για τον τρόπο που πρέπει οι γονείς να μεγαλώνουν τα παιδιά τους.

Ο φροϋδισμός, μεταξύ των άλλων, εγγράφεται στη λογική μιας άμυνας του μαθητή αλλά και του παιδαγωγού του απέναντι στον κόσμο των εσωτερικών ενορμήσεων. Θεωρώντας ότι οι «άπρεπες πιεσμένες σεξουαλικές τάσεις», έτσι όπως τις αποκαλεί ο Γ. Ιμβριώτης,²¹ μπορούν να προκαλέσουν συμπεριφορές αντίθετες προς τις κοινωνικές νόρμες, η αναγνώρισή τους, μέσω της ψυχανάλυσης, μπορεί να τις θέσει υπό έλεγχο. Ο κίνδυνος που προκαλεί η παρουσία των ενορμήσεων θ' αντιμετωπισθεί μέσω του ελέγχου. «Θα τις αναγνωρίσουμε, θα τις κατανοήσουμε και τέλος θα τις ελέγξουμε».

Σύμφωνα με αυτές τις αναγνώσεις, η προσφορά της ψυχανάλυσης σ' αυτό τον τομέα είναι η ανάδειξη των σεξουαλικών ορμών με στόχο όχι να τις καταστείλουν αλλά να τις μετουσιώσουν σε «δημιουργικές πράξεις». Οι δημιουργικές πράξεις αφορούν μια κατηγορία ορθών συμπεριφορών, όπως το συστηματικό διάβασμα, οι υψηλοί βαθμοί, οι φιλόδοξοι επαγγελματικοί στόχοι, η ηρεμία, η εύκολη προσήλωση κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Όπως τονίζει ο Κ. Δ. Σωτηρίου, χρέος του παιδαγωγού είναι:

Να ελευθερώσει τη σταματημένη δύναμη του ενστίχτου, να της ανοίξει τον πιο σωστό και κοινωνικά χρήσιμο δρόμο. Να βγάλει από τη μέση τους ψευτοσυμβιβασμούς, που κάνει το πιεσμένο ένστικτο, να εμποδίσει τα παραστρατήματά του, να γιатρέψει και να καταλύσει τον αρρωστιάριο τρόπο, που κλέφτικα παίρνει για να φανερωθεί, να μην αφήσει να πάει χαμένη ή και να γίνεται βλαβερή τόσο πολύτιμη ψυχική δύναμη, με δύο λόγια να βοηθήσει το άτομο, το παιδί να «εξυψώσει» τα σταματημένα, εμποδισμένα ή και παραστρατημένα ένστιχτά του και προπάντων το σεξουαλικό.²²

Ο μηχανισμός της μετουσίωσης των σεξουαλικών ορμών σε παραγωγικές/θετικές πράξεις είναι το σημείο αιχμής αυτής της παιδαγωγικής

21. Γ. Ιμβριώτης, «Η ψυχανάλυση», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 1-4(1924), σ. 178.

22. Κ. Δ. Σωτηρίου, «Ψυχανάλυση», *Αναγέννηση*, τ. α, 6, 1926-1927, σ. 43.

πρότασης.²³ Μέσω της ανάδειξης αυτής της ψυχικής λειτουργίας θα μπορέσουν να επιτύχουν την προσωπική ευημερία των παιδιών και την παραγωγικότητά τους.

Οι δημοτικιστές εκπαιδευτικοί δεν αντιμετωπίζουν τις σεξουαλικές ορμές των παιδιών ως κάτι το άρρωστο που χρήζει ιατρικής παρακολούθησης και θεραπείας. Έχουν αποδεχτεί, με τη γνώση που τους πρόσφερε ο Φρόντ, ότι πρόκειται για μια «φυσιολογική» λειτουργία που διαθέτει ο άνθρωπος από τη στιγμή της γέννησής του. Πρέπει να τονίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι η απομυθοποίηση μιας περιοχής ταμπού για την εποχή, όπως η παιδική σεξουαλικότητα, δεν συνεπάγεται και την αποδέσμευση από τις μείζονες ηθικές σταθερές της ελληνικής κουλτούρας. Πρόκειται περισσότερο για μια αναθεώρηση των συντεταγμένων πρόσληψης και διαχείρισης των σταθερών αυτών παρά για μια αλλαγή τους. Έτσι οι Έλληνες παιδαγωγοί, ενώ φτάνουν στο σημείο να αναγνωρίζουν τις σεξουαλικές ορμές του παιδιού ως ένα γεγονός μη αντιστρέψιμο, θεωρούν παρ' όλ' αυτά ότι η παρουσία τους αποτελεί εμπόδιο για την κοινωνική ανάπτυξή του.

Η παιδική σεξουαλικότητα θ' αντιμετωπιστεί έτσι όχι ως ένα αυτονομισμένο πεδίο αλλά ως μια κατάσταση την οποία οφείλει ο παιδαγωγός και κυρίως το παιδί να μεταλλάξει. Αυτό κρίνεται απαραίτητο στο μέτρο που τα κυρίαρχα κοινωνικά και ηθικά ιδεώδη συστήνονται στη βάση μιας κανονικοποίησης της σεξουαλικότητας παρά σε μια «απελευθερωτική» κατεύθυνση. Ο μόνος τρόπος λοιπόν για να μπορέσει η παιδική σεξουαλικότητα να τεθεί στην υπηρεσία των κοινωνικά αποδεκτών στόχων, όπως παραδείγματός χάριν οι καλές μαθησιακές επιδόσεις, είναι αυτός της μετουσίωσης. Πρόκειται για ένα ακόμη θεωρητικό και μεθοδολογικό δάνειο από την ψυχανάλυση.

23. Μέσα από τα λόγια του Δ. Μωραΐτη συνυφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η έννοια της μετουσίωσης: «Αι απασχολήσεις αύται του παιδίου προς εξύψωσιν της σεξουαλικής ορμής θα έχουν κάποιαν σχέσιν με την επικρατούσαν μορφήν του libido. (Ούτω π.χ. ο πρωκτοερωτισμός εξυψώνεται δια της προς την καθαριότητα και τάξιν και την οικονομίαν αγάπης. Η προς τον σαδισμόν τάσις εκδηλούται εις τα παιδιά φύσεως πολεμικής, εις το κυνήγιον, εις την συλλογήν εντόμων κτλ.». Δ. Μωραΐτης, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, ό.π., σ. 134.

Για να μπορέσουν να καταστήσουν τα σεξουαλικά ένστικτα των παιδιών μετουσιωμένα και οργανωμένα προς την επίτευξη υψηλών ιδανικών, θα χρησιμοποιήσουν ένα από τα κεντρικά μεθοδολογικά εργαλεία της ψυχανάλυσης, το λόγο.

Πρόθεση των εκπαιδευτικών είναι να δημιουργήσουν μέσω του λόγου τις συνθήκες ενός εσωτερικευμένου ελέγχου από τα ίδια τα παιδιά που θα οδηγήσει με τη σειρά του στη μετουσίωση των ορμών τους. Πρόκειται για ένα είδος αυτοδιαχείρισης, από τα ίδια τα παιδιά, των ψυχικών λειτουργιών και ειδικότερα της σφαίρας του «επιθυμείν», για μια αυτοαγωγή, όπως την αποκαλούν.²⁴

Η εφαρμογή ενός ψυχαναλυτικού λόγου προϋποθέτει την ύπαρξη μιας μεταβιβαστικής σχέσης μεταξύ του αναλυτή και του αναλυομένου. Μεταφέροντας το σχήμα αυτό από το ψυχαναλυτικό ντιβάνι στο σχολείο, μπορούμε να πούμε ότι απαιτείται η δημιουργία μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ του παιδαγωγού και του μαθητή. Μια σχέση με την οποία θα μπορέσει να έρθει στην επιφάνεια η προσωπική ιστορία του μαθητή και να γίνει πεδίο ενασχόλησης και πραγμάτευσης τόσο από τον ίδιο όσο και από τον παιδαγωγό του.²⁵

24. «Σκοπός της ψυχαναλυτικής παιδαγωγικής είναι να καταστήσει τον τρόφιμον ικανόν προς αυτοαγωγή [...], η αγωγή πρέπει να έχει ως σκοπόν να αντικαταστήσει εις τον τρόφιμον την αρχή της ηδονής-λύπης δια της αρχής της πραγματικότητας», Δ. Γ. Μωραϊτής, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, ό.π., σσ. 126-130.

25. Ο Δ. Μωραϊτής, στην προσπάθειά του να περιγράψει τη συμπεριφορά ενός εκπαιδευτικού, που έχει γνώση της ψυχανάλυσης και την εφαρμόζει μέσα στο σχολείο, αναφέρεται στη αντιμετώπιση ενός μαθητή με επιθετικές αντιδράσεις. Γράφει: «Παιδίον τι π.χ. έχει την αληθή μανίαν καταστροφής επίπλων και διαφόρων σκευών [...]. Πώς τούτο το παιδίον κατέληξεν εις τον κοινωνικόν παλαιστήν; Το παιδίον το έχον τοιούτον ελάττωμα και μένον αδιόρθωτον εις τα γνωστά παιδαγωγικά μέσα πάσχει ασφαλώς από την επίδρασιν ασυνειδήτου τάσεως ασυνειδήτου συμπλέγματος. Η μανία καταστροφής είναι πιθανόν εκδήλωσις εκδικήσεως εναντίον πατρικής καταπίεσεως... από τον πατέρα μεταβαίνει ακόμη προς παν πρόσωπον, το οποίον έχει απέναντι του παιδιού, π.χ. εις τον διδάσκαλον. Το ελάττωμα αυτό διορθώνεται ευκαλύωτα υπό δεξιού ψυχαναλυτού, όστις θα καταδείκνυν εις το παιδίον την πραγματικήν αιτίαν του ελαττώματος». Δ. Μωραϊτής, *Η ψυχανάλυσις και αι εφαρμογαί αυτής εις την αγωγήν*, ό.π., σσ. 156-157.

Αυτή η σχέση διέπεται από τρία βασικά δομικά στοιχεία που τα κομίζει αυτή η τόσο ιδιότυπη όσο και ιδρυτική πρόσληψη του φροϋδισμού από τους Έλληνες εκπαιδευτικούς:

—Ελεύθερη εκφορά του λόγου του μαθητή. Ο μαθητής μπορεί να εκθέσει τις απόψεις του αλλά και τις διαφωνίες του δίχως το φόβο πιθανών κυρώσεων από τον εκπαιδευτικό. Μπορεί να συζητά, ακόμη και να διεκδικεί τη συζήτηση, αφού η σχέση τους θα έχει δομηθεί σ' ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας και κατανόησης, μέσα στο οποίο δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να εξωτερικεύσει τα προβλήματά του αλλά και τα ζητήματα που το απασχολούν. Στόχος μιας τέτοιας συνθήκης είναι η επίτευξη της αφήγησης της ιστορίας του παιδιού από το ίδιο, η φανέρωση μιας αλήθειας που μέχρι τότε έκρυβε. Ο Δ. Γ. Μωραϊτης συμβουλεύει τους εκπαιδευτικούς για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται απέναντι στους μαθητές. Λέει χαρακτηριστικά:

Ο διδάσκαλος ψυχαναλυτής θα κάμει τα παιδιά να ομιλούν ελεύθερα προς αυτόν, να μην αποκρύπτουν καμμίαν μυχίαν σκέψιν των, να είναι απέναντί του ειλικρινή. Θα το κατορθώσει τούτο, εάν καταργήσει τας αυστηράς ποινάς. Το παιδίον συνήθως ψεύδεται αμυνόμενον εναντίον μελλούσης ποινής. Το ψεύδος είναι αληθής έκφρασις εσωτερικής επιθυμίας να μη τιμωρηθή. Όταν ο φόβος της τιμωρίας εκλείψει, το παιδίον θα είναι ειλικρινές προς τον διδάσκαλον.²⁶

—Η ακρόαση του μαθητή από τον δάσκαλο. Ο δάσκαλος οφείλει να βρίσκεται σε στάση αναμονής και προσμονής για να δεχθεί το αίτημα του μαθητή που θα τον καταστήσει παρατηρητή και σύμβούλό του. Ακόμη και αν δεν εκφραστεί κάποιο τέτοιο αίτημα, θα πρέπει να το προκαλέσει ο ίδιος ο εκπαιδευτικός, πλησιάζοντας διακριτικά το μαθητή και προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα κλίμα εμπιστοσύνης έτσι ώστε να αρθούν οι αντιστάσεις του. Οι ακόλουθες φράσεις δείχνουν την καθοριστική σημασία που έχει η δημιουργία μιας τέτοιας σχέσης:

Όσοι αγνοούν την ψυχανάλυση, είναι οι μόνοι που μπορούν να παραξενεύονται από το φαινόμενο αυτό. Δεν μπορούν ν' αντιληφθούν μέχρι ποίου σημείου η στάσις ενός ψυχαναλυτού δασκάλου επιδρά εις την στάσι των μαθητών.

26. Αυτόθι, σσ. 157-158.

Πώς αυτοί σιγά παραιτούν την συνήθεια να καταπνίγουν τις εντυπώσεις των, άπαξ καταλάβουν ότι ο δάσκαλός των δεν παρίσταται για να τους ελέγχει, αλλά για να τους καταλαβαίνει καλά και να τους βοηθή.²⁷

—Επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητή. Αυτή η παράμετρος παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία διείσδυσης του εκπαιδευτικού στον παιδικό ψυχισμό. Μέσω αυτής της επικοινωνίας θα επιτευχθεί η λειτουργία της μετουσίωσης αλλά και η συγκρότηση —εκ των υστέρων— της αυτοπειθαρχίας.

Η ψυχανάλυση συμβάλλει, αν όχι στην εξάλειψη, τουλάχιστον στη μείωση των ψυχικών συγκρούσεων. Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι, μέσω ενός λόγου που θα στηρίζεται στην ψυχαναλυτική θεωρία αλλά και θα χρησιμοποιεί τα μεθοδολογικά της εργαλεία, θα κατορθώσουν να επιφέρουν την πολυπόθητη ψυχική ομαλότητα και ηρεμία των παιδιών.

Αξίζει, σ' αυτό το σημείο, να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από το κείμενο του Ελβετού παιδαγωγού Χανς Τσούλιχερ με τίτλο «Η ψυχανάλυσις εις το σχολείον», που δημοσιεύτηκε στην Ελλάδα το 1934, μεταφρασμένο από τον εκπαιδευτικό Θ. Μακρόπουλο.²⁸ Πρόκειται για ένα κείμενο στο οποίο εκτίθενται συμπεράσματα αλλά και μεθοδολογικά παραδείγματα από την εφαρμογή της ψυχανάλυσης σ' ένα σχολείο της Ελβετίας. Το απόσπασμα που ακολουθεί αφορά την αντιμετώπιση μιας περίπτωσης αναντισμού.

Η εξομολόγησις έφτασε για να του δώση μια μεγάλη ανακούφισι. Του αφήρεσα κάθε φόβο και του ζήτησα να έχη απόλυτο εμπιστοσύνη σε μένα. Του έδωσα διάφορες συμβουλές για τη στάση που θα τηρούσε, τον έπεισα να πειθαρχήσῃ δι' ειδικών ασκήσεων και εδοκίμασα να του στερεώσω την αυτοσυνείδησίν του. Είναι το ουσιώδες σημείο. Οποιοσδήποτε έχει απομακρυνθεί από την κανονικότητα, οφείλει να εύρη, εις την ανάπτυξιν των αισθημάτων της προσωπικότητός του, την δύναμιν να κυριαρχήσῃ εις τον εαυτό του, να επανέλθῃ εις ένα τρόπο ζωής, που του παρέχει μεγαλυτέρα χαρά παρά το

27. Χανς Τσούλιχερ, *Η ψυχανάλυσις εις το σχολείο*, μτφρ. Θ. Μακροπούλου, Αθήνα, 1934, σ. 23.

28. *Αυτόθι*.

πάθος του. Αυτό και έγινε με τον Καρλ. Το γεγονός μόνον ότι μπορούσε να συζητήσει ελεύθερα μαζί μου για την τυραννική του έξι, τον απολύτρωσε κυριολεκτικώς.²⁹

Προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι η πρώτη στιγμή της εισαγωγής της ψυχανάλυσης πραγματοποιήθηκε μέσω ενός λόγου ο οποίος δεν θα πρέπει να ταυτιστεί μ' έναν αμιγώς ψυχαναλυτικό λόγο. Αυτό σημαίνει ότι η ψυχανάλυση στην Ελλάδα παρουσιάζεται ως θεωρία, όπως άλλωστε συμβαίνει και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες την ίδια περίοδο.³⁰ μόνο που στην Ελλάδα αυτή η θεωρητική παρουσία προηγείται κατά πολύ της όποιας κλινικής μέριμνας ή διαμάχης γύρω από τη θεραπευτική αξία της ψυχανάλυσης.

Η πρόσληψη του φροϋδισμού ως ενός θεωρητικοφιλοσοφικού ρεύματος και η προσπάθεια ένταξής του στην εκπαιδευτική καθημερινότητα αποτελεί ένα εγχείρημα το οποίο συμβάλλει στην κατασκευή μια περιφρέουσας ατμόσφαιρας θετικής για την ψυχανάλυση. Η ιστορική εμπειρία στις δυτικές κοινωνίες έχει δείξει ότι η ένταξη του ψυχαναλυτικού διαθήματος σε μια φιλοσοφικοθεωρητική συζήτηση, αλλά και η ευρεία χρήση του από τις επιστήμες του ανθρώπου συνετέλεσε στην εδραίωση του φροϋδισμού και στην αποδοχή του ως ενός εννοιολογικού συστήματος που είναι σε θέση να προσφέρει επαρκείς επιστημονικές ερμηνείες για τη δόμηση και τη λειτουργία των ανθρώπινων κοινωνιών. Η ανάδειξη εξάλλου του φροϋδικού κειμένου σε αντικείμενο φιλοσοφικού στοχασμού δείχνει να αποτελεί και μια δικλίδα ασφαλείας για την ίδια την ψυχανάλυση, αφού προφυλάσσει την κριτική της διάσταση και αποτρέπει την αναγωγή της σε μια εμπειριστική θεραπευτική τεχνική.

Γι' αυτή την έννοια, η κυκλοφορία του φροϋδικού λόγου στην Ελλάδα, από τις αρχές του αιώνα, είχε από μόνη της θετικές επιπτώσεις για την ίδια την ψυχανάλυση και την εξέλιξή της, ενώ παράλληλα αναδιατυπώνει τους όρους συγκρότησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η αναγνώριση των προσωπικών ιδιαιτεροτήτων του κάθε μαθητή, η ξεχωριστή ενασχό-

29. Απόθι, σσ. 98-99.

30. Βλ. E. Roudinesco, *Histoire de la psychanalyse en France*, ό.π..

ληση του παιδαγωγού με κάθε ατομική περίπτωση και η δημιουργία μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ τους, συγκροτημένης στη βάση της ελευθερίας του λόγου και στην ακρόαση του μαθητή, αναδεικνύουν όλο το θεωρητικό πλαίσιο της συζήτησης που αναπτύχθηκε από την ομάδα των δημοτικιστών εκπαιδευτικών στο πρώτο μισό του αιώνα.

Η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η ελληνική περίπτωση εντοπίζεται στο γεγονός ότι για περίπου δύο δεκαετίες, οι οποίες ήταν και οι εισαγωγικές, ο διάλογος για την ψυχανάλυση έγινε μόνο από τους εκπαιδευτικούς-διανοούμενους, ενώ η κοινότητα των «ειδικών» (ψυχίατροι-γιατροί) δεν ευνόησε μια σε βάθος διερεύνηση των φροϋδικών προτάσεων. Πρόκειται για μια ένδειξη που ίσως μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τα χαρακτηριστικά της εξέλιξής της στην Ελλάδα.

Η ένταξη του ψυχαναλυτικού διαθήματος (αποκλειστικά και μόνο για περίπου δύο δεκαετίες) σε μια συζήτηση που προσπαθεί ν' αποδείξει ότι η φροϋδική θεωρία μπορεί να είναι συμβατή με την εκπαιδευτική διαδικασία και τους παιδαγωγικούς στόχους προσδιορίζει εν μέρει και τον τρόπο πρόσληψης του φροϋδισμού στην ελληνική κοινωνία της εποχής. Ο ρόλος που κλήθηκε να παίξει η ψυχανάλυση στην εκπαίδευση έλαβε περισσότερο το χαρακτήρα μιας ψυχολογίας ευρείας χρήσεως, αφαιρώντας της ένα από τα αναπόσπαστα γνωρίσματά της, αυτό της κλινικής στόχευσης.

Το γεγονός εξάλλου ότι η ιδρυτική πράξη της εισαγωγής της ψυχανάλυσης δρομολογήθηκε από τους προοδευτικούς εκπαιδευτικούς και όχι από έναν «χώρο ειδικών», όπως θα ήταν οι γιατροί, οι ψυχίατροι και οι ψυχαναλυτές, καθόρισε τους όρους μιας «πρωταρχικής αποϊατρικοποίησης» του φροϋδισμού. Η επιλογή του όρου πρωταρχική προβάλλεται αναγκαία στο μέτρο που θέλουμε ν' αποφύγουμε μια τελεολογική ερμηνεία της πορείας του φροϋδισμού στη χώρα μας. Εάν η αποϊατρικοποίηση της ψυχανάλυσης και η διαμεσολάβηση της εισαγωγής της από τα παιδαγωγικά προτάγματα καθορίζουν πράγματι σημαντικότερες πτυχές της ελληνικής ψυχαναλυτικής ιστορίας, αυτό δεν σημαίνει την ύπαρξη ή την ανάγκη μίας «άλλης ψυχανάλυσης» ή μία άλλη εισαγωγή της ψυχανάλυσης, αδιαμεσολάβητη ή ορθόδοξη.